

Sławomir Kałagate

BADANIA DOTYCZĄCE PÓŹNEGO ŚREDNIOWIECZA I CZASÓW NOWOŻYTNYCH W ZIELONOGÓRSKIEM

Przystępując do prezentacji dorobku archeologii zielonogórskiej nie sposób pominąć okresu przed 1945 r., związanego z działalnością badaczy niemieckich. Podobnie jak w latach powojennych, zainteresowania ówczesnych badaczy były skierowane raczej ku prahistorii i okresowi wczesnośredniowiecznemu. Stanowiska późnośredniowieczne i nowożytne były badane okazjonalnie.

Stosunkowo dużo było odkryć przypadkowych. Najczęściej są to znaleziska kilku lub kilkunastu fragmentów naczyń glinianych (rzadziej całych form), przedmiotów codziennego użytku czy fragmentów uzbrojenia. Krótkie informacje na temat tych odkryć zamieszczano na łamach takich periodyków, jak „Altschlesien”, „Altschlesische Blätter” czy „Schlesische Blätter”. O wielu innych wzmianki znajdziemy w archiwach muzeów w Poczdamie, Wrocławiu i Poznaniu. Tylko nieliczne z tych odkryć doczekały się szerszego opracowania. Wśród nich znalazł się datowany na 2 połowę XIV w. miecz ze Sławy (K. Langenheim 1936).

Znaczny odsetek przypadkowych odkryć stanowią skarby monet. W sumie do 1945 r. odkryto 37 takich skarbów. O 24 z nich wspomina niemiecki badacz C. Gündel w swojej pracy poświęconej związkowi między deponowaniem skarbów a historią wojen na Śląsku (1940, s. 124-146). Dwa z nich, skarb z Borowa gm. Torzym i z Nowej Soli szerzej omówił F. Friedensburg (1927, s. 49-52). Naczynia, w których były zdeponowane monety z Borowa i z Nowej Wioski gm. Lubrza zostały omówione w pracy A. Mikołajczyka poświęconej naczyniom datowanym skarbami monet (1977, s. 112). O pozostałych informację można znaleźć we wspomnianych wcześniej periodykach.

Niewiele można powiedzieć na temat prowadzonych badań wykopaliskowych. Często nie jesteśmy w stanie określić nawet ich charakteru. Do czasów obecnych przetrwały wzmianki o nadzorze (może badaniach ratowniczych?) nad pracami ziemnymi prowadzonymi w Gubinie i Szprotawie. Nieco więcej informacji posiadamy na temat przeprowadzonych w 1925 r. w obrębie Starego Miasta w Świebodzinie badań, którymi kierował M. Reyman.

W wykopie założonym w południowym krańcu miasta odsłonięto relikty drewnianej zabudowy miejskiej (por. W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1987, s. 376-377). Drugim ośrodkiem miejskim, w którym przeprowadzono badania wykopaliskowe, był Zbąszyń. Na temat ich skali, charakteru oraz rezultatów niewiele wiadomo. Prawdopodobnie odbyły się w 1937 r., prowadził je mieszkaniec Zbąszynia P. Rewers, a na podstawie pozyskanego materiału określono chronologię badanego stanowiska na fazy C-F wczesnego średniowiecza oraz późne średniowiecze (por. W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska, A. Łosińska 1995, s. 351-354).

Poza stanowiskami miejskimi do 1945 r. przebadano: osadę obronną i wieżę rycerską (?) w Połęczku gm. Osno (badania w 1926 r. M. Lienaua i 1926-1929 Dischmanna), późnośredniowieczną dziegiarnię w Gądkowie Wielkim (badania w 1939 r.), XIV-XV-wieczne grodzisko w Czaplach gm. Trzebiel (badania przed 1945 r. M. Hellmicha). Żadne z nich nie doczekało się szerszej publikacji.

W latach powojennych okres późnego średniowiecza, a zwłaszcza czasów nowożytnych (pomijając lata dziewięćdziesiąte) nie cieszył się szczególnym zainteresowaniem ze strony archeologów. Początkowo (lata pięćdziesiąte, sześćdziesiąte) nacisk był położony na badania okresu wczesnego średniowiecza, co wiązało się z obchodami milenijnymi państwa polskiego. W kręgu zainteresowań badaczy znalazło się przede wszystkim osadnictwo grodowe. Na wielu wczesnośredniowiecznych grodziskach stwierdzono także ślady osadnictwa późnośredniowiecznego czy nowożytnego. Okres ten zapoczątkowały prowadzone na szeroką skalę badania w Międzyrzeczu. Objęto nimi leżące w widłach Obry i Paklicy tzw. Wzgórze Zamkowe, powstałe z nawarstwień kolejnych umocnień grodowych, warstw osadniczych i niwelacyjnych wczesnośredniowiecznego grodu i stojącego na tym miejscu późnośredniowiecznego zamku. Były to jedyne w omawianym okresie badania kierowane przez archeologów spoza zielonogórskiego ośrodka. W latach 1954-1958 prowadziło je Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, a od 1959 r. Pracownia Ziemi Lubuskiej Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Przez cały okres prowadzenia prac kierował nimi S. Kurnatowski. Materiały ruchome pochodzące z tych badań nie zostały jeszcze szczegółowo opracowane. Tylko nieliczne kategorie zabytków doczekały się opracowań monograficznych. Pełny zestaw publikacji omawiających rezultaty badań w Międzyrzeczu przytaczają W. Hensel i Z. Hilczer-Kurnatowska (1972, s. 63-66).

Na pozostałych tego typu stanowiskach prace wykopaliskowe prowadzili już archeolodzy zielonogórscy: E. Dąbrowski i A. Kołodziejski. Skala prowadzonych prac była różna; przeważnie zakładano niewielkie wykopy sondażowe. Do tak przebadanych obiektów należą grody: w Kijach gm. Sulechów, stan. 1, w Gliśnie gm. Sulęcín, stan. 1 i w Drezdenku, stan. 1. Na nieco szerszą

skalę podjęto badania na grodzisku w Rybojadach gm. Trzciel, stan. 1. Niestety, wyniki tych badań nie zostały szczegółowo opracowane ani opublikowane. Krótkie wzmianki o nich można znaleźć w sprawozdaniach z działalności z zakresu ochrony zabytków archeologicznych (A. Kołodziejski 1969, s. 176, 180) lub działalności działu archeologicznego miejscowego muzeum (E. Dąbrowski 1969, s. 209). Nieco szerzej zostały opublikowane rezultaty badań w Rybojadach, jednak autor tych opracowań koncentruje się przede wszystkim na wczesnośredniowiecznym okresie funkcjonowania grodu, marginalizując okres późniejszy (A. Kołodziejski 1962, s. 299-300; 1967a).

Bardzo interesujących wyników dostarczyły prace wykopaliskowe przeprowadzone na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Pszczewie, stan. 2. Natrafiono tu na pozostałości późnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego. Było ono mocno zniszczone przez głęboką orkę. Szkielety, przeważnie rozwleczone, zalegały stosunkowo płytko, około 0,2-0,4 m od powierzchni ziemi. Jest to jedyne — jak dotąd — przebadane późnośredniowieczne cmentarzysko. Materiały pochodzące z jego badań zostały bardzo ogólnie opracowane i opublikowane (E. Dąbrowski 1959, s. 59, 62-64, ryc. 24-28). Brak jest rzetelnej prezentacji pozyskanych materiałów, opracowania zespołów grobowych, analizy antropologicznej wydobytych kości ludzkich.

W omawianym okresie przeprowadzono tylko dwie ekspedycje archeologiczne badające stanowiska późnośredniowieczne. W obu przypadkach kierował nimi A. Kołodziejski. O rezultatach badań grodziska w Łagowie, stan. 1, niewiele wiadomo. Krótkie wzmianki o nich, odnotowujące tylko sam fakt przeprowadzenia badań oraz wstępnie określające chronologię, możemy znaleźć w sprawozdaniach (A. Kołodziejski 1966, s. 227; 1969, s. 180).

Badania w Trzcielu były największymi, jakie przeprowadzili badacze zielonogórcy w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Objęły one gród (stan. 1), Stare Miasto i jego najbliższe okolice (stan. 3). W ich wyniku odkryto XV-wieczną przeprawę mostową, ustalono czas zasiedlenia Starego Rynku (XVI wiek) oraz odsłonięto i wyeksplorowano dwa poziomy użytkowania grodu. Były to pierwsze po 1945 r. badania przeprowadzone na terenie miasta. Jednoczesne przebadanie terenu grodu, miasta i ich najbliższej okolicy dało badaczom szansę prześledzenia procesów osadniczych, których wynikiem było powstanie prężnego późnośredniowiecznego ośrodka miejskiego. Niestety, szansa ta nie została wykorzystana. Właściwie wyniki badań nigdy nie zostały opublikowane. Ukazały się jedynie sprawozdania, bardzo pobieżnie omawiające rezultaty badań (A. Kołodziejski 1965, s. 52, 93-95; 1966, s. 31-33; 1967).

Okres następny, obejmujący lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte, charakteryzuje się spadkiem liczby badanych stanowisk późnośredniowiecznych i nowożytnych. Tendencja ta jest szczególnie widoczna w latach siedemdziesiątych, kiedy podjęto badania tylko na trzech tego typu obiektach. Wpływ

na to miało kilka przyczyn. Do najważniejszych należy zaliczyć zmianę zainteresowań A. Kołodziejskiego, głównego — obok E. Dąbrowskiego — badacza zajmującego się interesującym nas okresem. Przeniósł on swoje zainteresowania na kulturę łużycką, czego efektem był wzrost ilościowy badanych stanowisk tej kultury. Drugi z wyżej wymienionych archeologów skłaniał się bardziej ku wczesnemu średniowieczu. Jedynym badanym przez niego w tym czasie stanowiskiem, na którym stwierdzono także ślady osadnictwa późnośredniowiecznego i nowożytnego, była osada wielokulturowa w Osiecznicy gm. Krosno Odrzańskie, stan. 1. Niewiele wiadomo o charakterze tego osadnictwa. Dokumentacja polowa z badań zachowała się w stanie szczątkowym, a w publikacjach autor koncentruje się na wczesnośredniowiecznym etapie funkcjonowania stanowiska, pomijając fazy młodsze (E. Dąbrowski 1971, s. 40-59).

W omawianym okresie podjęto szereg ekspedycji archeologicznych prowadzonych przez badaczy spoza zielonogórskiego ośrodka. Trzy z nich prowadzone były przez Pracownię Archeologiczną Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Poznaniu (PP PKZ O/Poznań). Badania w Gubinie i Żarach były prowadzone w ramach programu badawczego mającego na celu rozpoznanie i prześledzenie rozwoju osadniczego tych miast. Obie ekspedycje zakrojone były na dużą skalę, nie spotykaną wcześniej.

W wyniku badań przeprowadzonych w Gubinie odsłonięto relikty nieznanej dotąd gotyckiej zabudowy murowanej: pozostałości starszej fazy budowli kościoła p. w. Św. Trójcy i tzw. ław chlebowych. Zarejestrowano bogate nawarstwienia osadnicze sięgające swą metryką XIII w., a także pozostałości późnośredniowiecznych drewnianych domostw. Badania te rzuciły nowe światło na naszą wiedzę o rozwoju przestrzennym, procesach urbanistycznych późnośredniowiecznego i nowożytnego Gubina. Podstawowym zarzutem, jaki trzeba postawić kierującym badaniami (T. Makiewicz, B. Pawlak), jest nie do końca zgodne z zasadami metodyki prac miejskich ich prowadzenie, uściślając — eksploracja stanowiska warstwami mechanicznymi. Argument przytaczany przez prowadzących badania, że przyczyną tego było silne zniszczenie naturalnego układu stratygraficznego nawarstwień osadniczych przez współczesne wykopy budowlane i cmentarz przykościelny, nie jest przekonywający. Zastosowanie takiej metody badawczej z góry także przesądziło o obniżeniu wartości poznawczej publikowanych wyników badań. Trzeba nadmienić, że jest to pierwsze przebadane stanowisko o interesującej nas chronologii, które doczekało się w miarę pełnego opracowania i publikacji (A. Billert, T. Makiewicz, 1975).

W Żarach w ciągu czterech sezonów (lata 1984-1987) założono szereg wykopów badawczych na zamku Bibersteinów (stan. 6), w pałacu Promnitzów (stan. 7) oraz w XVIII-wiecznym pałacu ogrodowym (stan. 5). Były to

pierwsze i jak dotąd jedyne badania archeologiczno-architektoniczne jednego z licznych w naszym województwie zespołów zamkowo-pałacowych. Niestety, informacje na temat ich przebiegu i wyników można zaczerpnąć tylko z krótkich wzmianek zamieszczonych w *Informatorze archeologicznym* oraz ze znajdującego się w archiwum Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy (MAŚN) sprawozdania za sezon badawczy 1987 r. Dokumentacja polowa oraz wydobyte materiały ruchome nadal są przechowywane w Poznaniu.

W trakcie prac rozstrzygnięto wiele kwestii dotyczących badanych obiektów. Ustalono między innymi, że zamek został wzniesiony na surowym korzeniu, a osiemnastowieczny pałac Promnitzów posadowiono na reliktach nieznanego dotąd średniowiecznej zabudowy miejskiej. Z ciekawszych odkryć należy wymienić XIV-wieczną studnię kamienną. Na przedstawienie pełnych wyników badań należy jeszcze poczekać.

Ostatnie badania, prowadzone przez Pracownię Archeologiczną PP PKZ O/Poznań, podjęto na terenie zamku w Krośnie Odrzańskim, stan. 11. Założono wówczas szereg odwiertów wąskootworowych. Prace te miały charakter inwentaryzacyjny; głównym ich celem było uchwycenie stratygrafii omawianego obiektu. Sprawozdanie z ich przebiegu znajduje się w archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków (PSOZ) w Zielonej Górze (P. Wawrzyniak 1987). Powodem, który sprawił, że wspominałem o nich, jest fakt, iż są to jedyne tego typu wstępne prace badawcze, jakie przeprowadzono na obiektach późnośredniowiecznych i nowożytnych w naszym województwie. O ich zaletach, szczególnie na stanowiskach o rozbudowanej stratygrafii nawarstwień osadniczych, nikogo przekonywać już nie trzeba. Zupełnie niezrozumiałe dla piszącego te słowa jest fakt zaniechania tego typu badań w latach późniejszych.

Jak widać, w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych badaniami objęto przede wszystkim duże siedziby obronne lub zespoły dworsko-pałacowe. Nie zaniechano także badań ich bardziej lokalnego odpowiednika — rycerskiej wieży obronnej. Przebadano wówczas dwa z trzech badanych po 1945 r. tego typu założeń obronnych. Wśród nich jest jedna z najładniejszych i najlepiej zachowanych tego typu budowli w Polsce, wieża w Witkowie gm. Szprotawa, stan. 6. Badania rozpoczęto pod koniec lat siedemdziesiątych, pod kierownictwem E. Dąbrowskiego z MAŚN. Niestety, wiedzę o nich możemy czerpać jedynie z krótkiej wzmianki zamieszczonej w *Informatorze archeologicznym*. Dokumentacja polowa zaginęła, według słów E. Dąbrowskiego przekazano ją R. Sachsowi, gdy ten po czterech latach przerwy wznowił badania. Pieczę nad nimi przejął Instytut Architektury i Techniki Politechniki Wrocławskiej. Obok prac archeologicznych przeprowadzono szczegółowe badania architektoniczne wieży. Wyniki zostały opracowane w formie dwóch sprawozdań, obecnie przechowywanych w archiwum MAŚN (R. Sachs 1983;

1987). Badania te nie doczekały się całkowitego, szczegółowego opracowania i publikacji. Opracowano i opublikowano tylko niektóre kategorie zabytków.

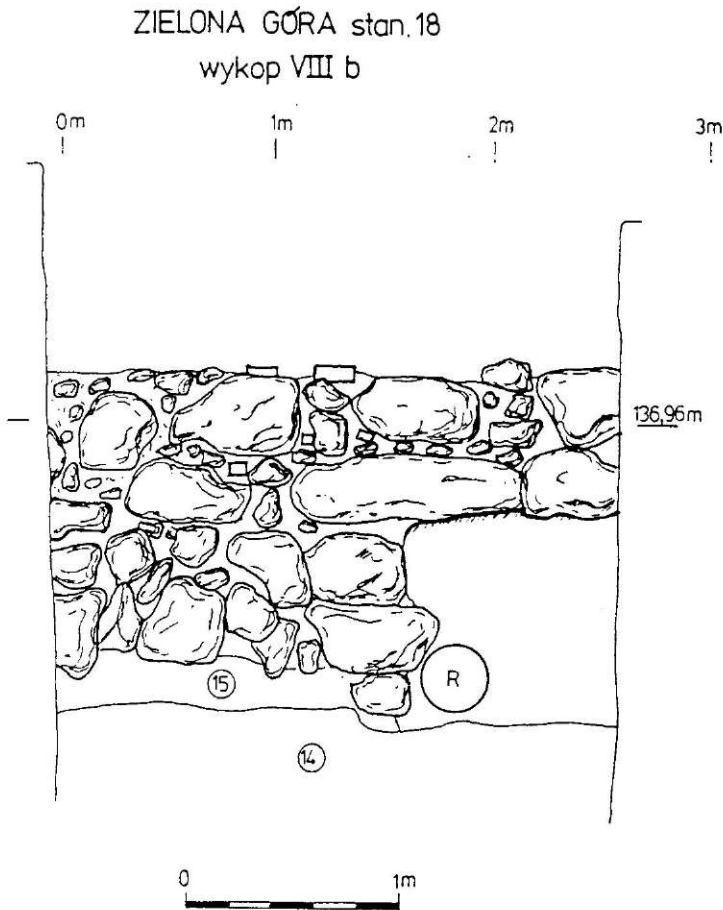
Trzeba wspomnieć, że pozyskany materiał ulegał częściowemu rozproszению, krążąc między Świdnicą, Witkowem i Wrocławiem. Także niektóre z przytoczonych niżej publikacji omawiają tylko część z odkrytych zabytków. Fragmenty naczyń glinianych, w tym zbiór ułamków naczyń kamionkowych typu Dreihausen, a także część kafli piecowych opracował S. Kałagate (1994, s. 161-184). Kilka kafli witkowskich zostało omówionych w poświęconej średniowiecznym i renesansowym kafłom z terenów Śląska pracy K. Dymek (1995, s. 264, tabl. XXVII). Pozyskane monety zostały opublikowane przez T. Szczurka (1985, s. 201-212). Rezultaty badań, odkryte relikty architektury, tak jak i pozostałe wydobyte zabytki, w tym liczne przedmioty wykonane z żelaza, brązu, srebra i złota, czekają na opracowanie i publikację.

Druga wieża, znajdująca się w Letnicy gm. Świdnica stan. 12, nie dostarczyła już tak bogatych materiałów. Właściwie o wynikach tych badań niewiele wiadomo. Prowadzący badania (K. Onzol) ograniczył się do opublikowania w *Informatorze archeologicznym* tylko krótkich wzmianek ogólnie omawiających wyniki. Zespół wydobytych fragmentów naczyń glinianych został opracowany przez J. Lewczuka (1994, s. 148-159).

Ostatni okres (lata 1990-1996) charakteryzuje się dużym przyrostem liczby przebadanych późnośredniowiecznych i nowożytnych stanowisk archeologicznych. Wiązało się to z przemianami, jakie się dokonały w Polsce po 1989 r. Zmiany ustrojowo-gospodarcze sprzyjały inwestycjom budowlanym, a te często były lokalizowane na terenie stanowisk archeologicznych. Około 80% badań przeprowadzonych w tym okresie wiązało się właśnie z tego typu inwestycjami. Ich zakres był różny, determinował go charakter samego stanowiska, rodzaj i skala planowanych prac ziemnych. Większość z tych prac prowadzono na terenie miast, co szczególnie widoczne jest w latach 1995-1996. Przeważnie były to krótkie badania interwencyjne, np. w Lubsku, stan. 31 (odkryto relikty drewnianej zabudowy miejskiej, późnośredniowiecznej i nowożytnej) oraz w Kożuchowie, stan. 5, wyk. V (odstłonięto pozostałości pracowni szewskiej lub kaletniczej - ?).

Dotychczas mało rozpoznany archeologicznie element systemu obronnego średniowiecznych miast był mur obronny i fosa miejska. W omawianym okresie przebadano — w różnym stopniu — trzy tego typu obiekty. W Żarach podczas prac ratowniczych prowadzonych przez pracownika naukowego MAŚN J. T. Nowińskiego odstłonięto umocnienia brzegowe fosy miejskiej i konstrukcję drewnianą przeprawy mostowej. Jak ustalił prowadzący badania, uchwycono dwie, ewentualnie trzy fazy funkcjonowania tej przeprawy (J. T. Nowiński 1995, s. 205). W Przewozie odstłonięto fragment łęgowego, kamiennego muru obronnego. Ustalono, że dno fosy wyścielone było izolacyjną warstwą gliny, nie zaobserwowano natomiast żadnych umoc-

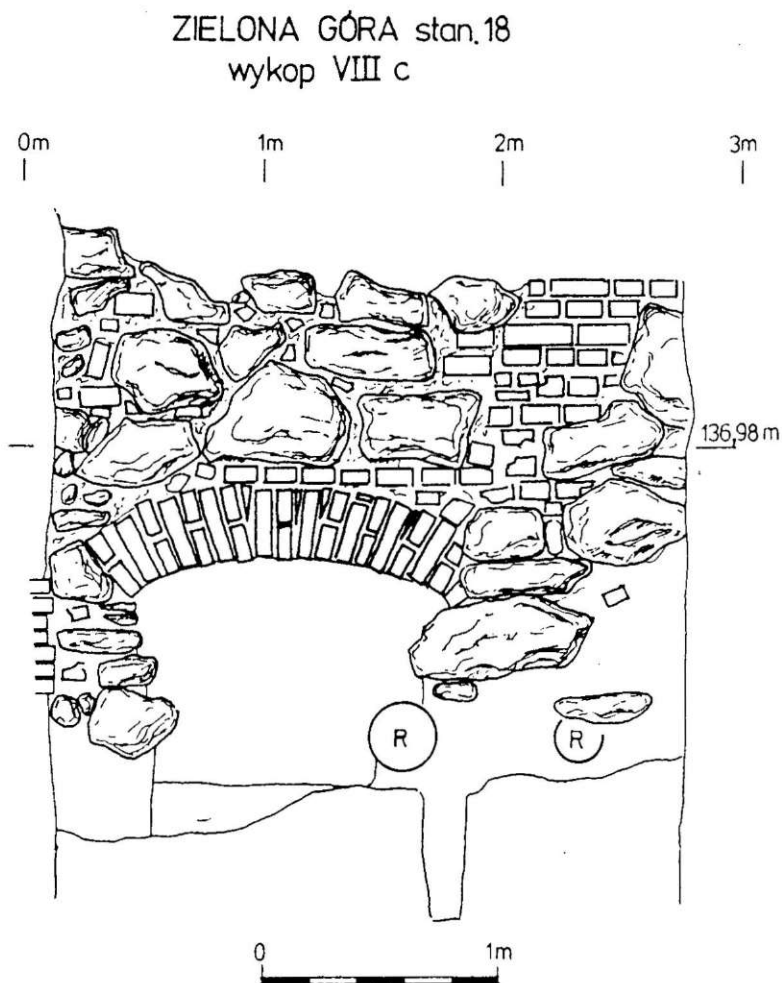
nień brzegowych. Wyniki tych badań zostały opublikowane (M. Magda-Nawrocka 1995).

Ryc. 1. Zielona Góra, stan. 18, wykop VIII.
Lico XV-wiecznego muru obronnego. Rys. S. Kałagate

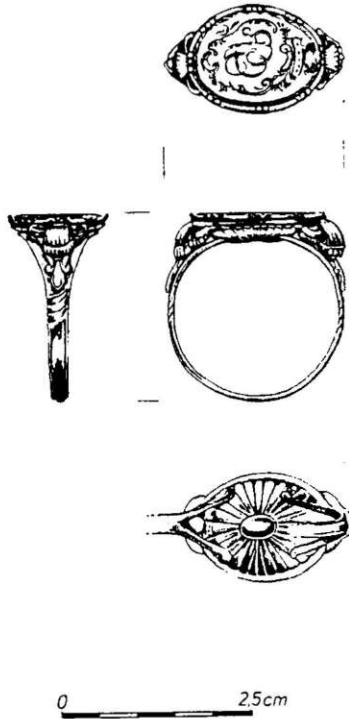
Jednym z głównych celów badań podjętych w Zielonej Górze (stan. 18, wykopy VIII-X) było ustalenie, czy XV-wieczny, miejski mur obronny powstał na innym, starszym założeniu obronnym. W wyniku badań stwierdzono, że

został on zbudowany na surowym korzeniu. Został poważnie uszkodzony w XVIII w. w trakcie zakładania drewnianych rur kanalizacyjnych i wznoszenia budynku, do którego budowy użyto kamieni z niego pochodzących (ryc. 1 i 2).

Ryc. 2. Zielona Góra, stan. 18, wykop VIII.
Lico fundamentu budynku XVIII-wiecznego. Rys. S. Kałagate

Nie udało się uchwycić umocnień brzegowych fosy miejskiej, zniszczonych przez XIX-wieczną zabudowę. Nie stwierdzono także śladów wczesno-średniowiecznego osadnictwa. Wśród licznych wydobytych przedmiotów zwraca uwagę bogato zdobiony, złoty pierścień z karneolem, w którym są wryte inicjały „CGR” (ryc. 3). Datowany jest na koniec XVIII w. i — jak wskazuje rodzaj zdobnictwa — powstał na terenie Francji. Wyniki badań, analiza pozyskanych materiałów — jak z większości stanowisk badanych w sezonach 1995-1996 — są jeszcze w trakcie opracowań.

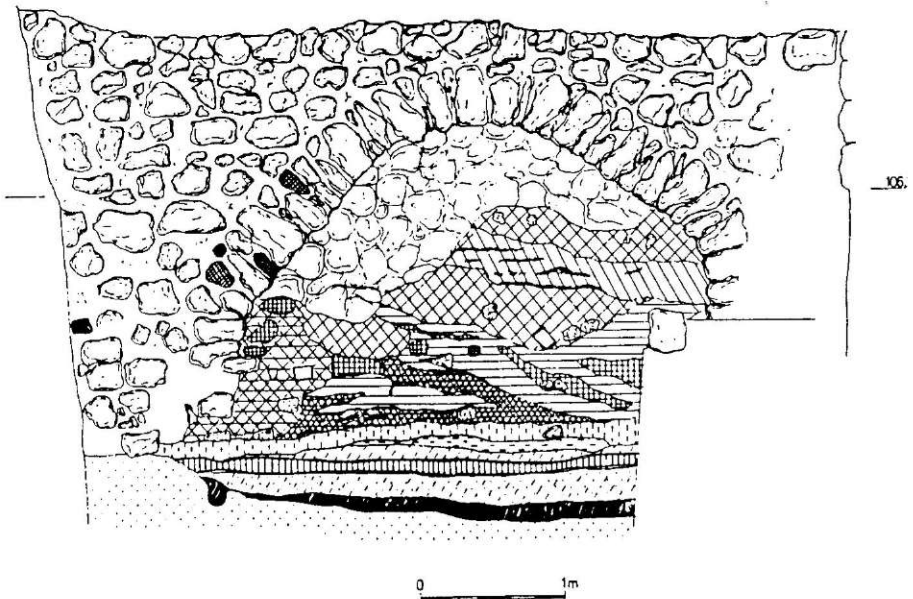
Ryc. 3. Zielona Góra, stan. 18, wykop VIII.
Złoty pierścień. Rys. O. Choroszczak

Wspomniane wyżej badania nie były jedynymi przedsięwzięciami związanymi z inwestycjami budowlanymi, jakie przeprowadzono w Zielonej Górze. Do najważniejszych należy zaliczyć badania ratownicze na terenie XVII-XVIII-wiecznego cmentarza św. Trójcy (obecnie plac Słowiański - stan. 17). Przy jednym z blisko trzydziestu pochówków znaleziono tulejkę metalową zawierającą kilkanaście monet (14?). Większość z nich rozgrabili robotnicy. Udało się uratować tylko pięć sztuk pochodzących z XVII w. (J. Lewczuk 1996, s. 17). Efekty tych badań dotąd nie zostały szczegółowo opracowane i opublikowane.

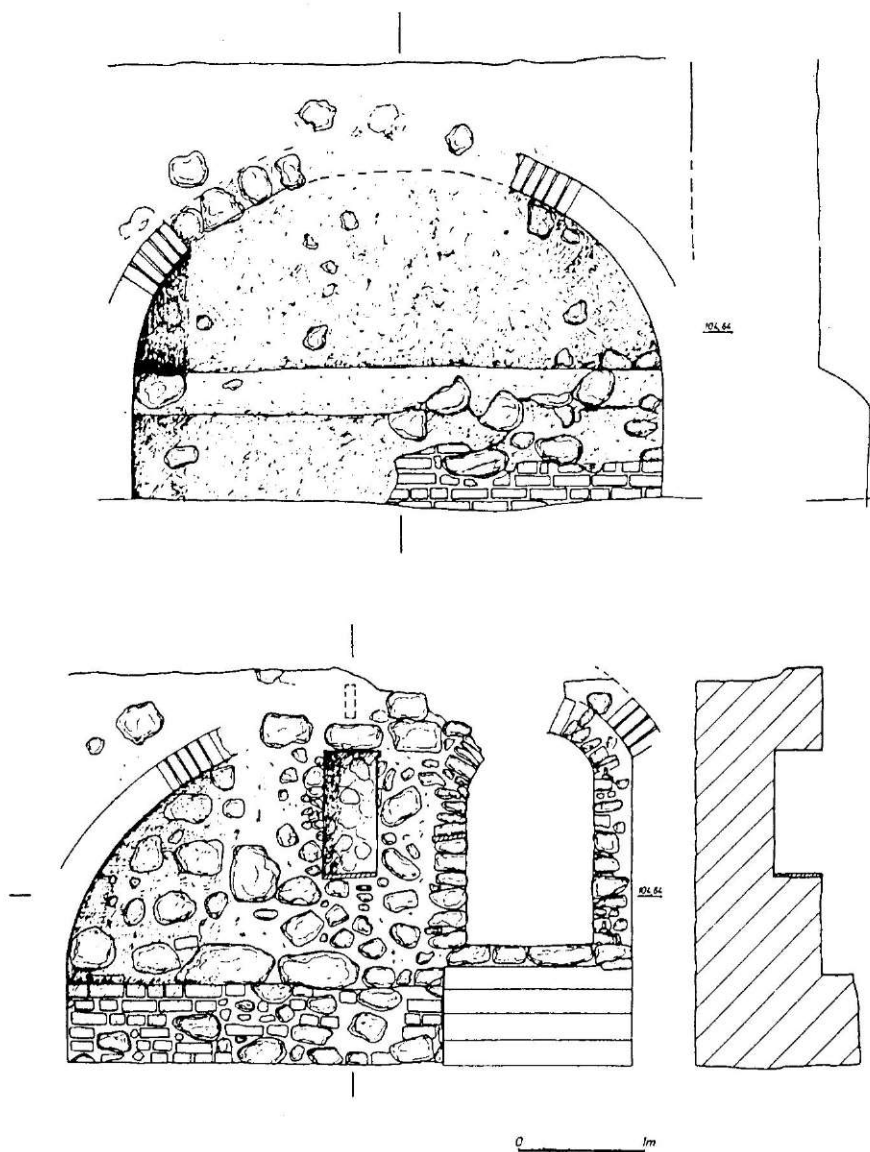
Obok nich na uwagę zasługują badania J. Lewczuka w południowej pierzei Rynku Starego Miasta. Z powodu nagłego wycofania się inwestora nie zostały dokończone. Mimo to — zdaniem piszącego te słowa — ich wyniki można uznać za wielce obiecujące, jeżeli nie wręcz rewelacyjne, a to za sprawą odkrycia reliktyw zbudowanego z kafli garnkowych nowożytnego pieca wraz z fragmentem systemu ogrzewczego pomieszczeń w postaci ceramicznych rur przesyłających ogrzane powietrze (?). O wadze tego znaleziska nikogo nie trzeba przekonywać. Jest to pierwsze tego typu odkrycie w województwie zielonogórskim i jedno z niewielu w skali całej Polski.

Z eksplorowanych nawarstwień osadniczych pozyskano także liczny materiał ruchomy, w tym jedenaście monet (J. Lewczuk 1995, s. 160-161). Ze względu na ilość oraz jakość znalezisk należy koniecznie dokończyć badania i opracować i opublikować wyniki.

Oprócz Zielonej Góry podejmowane były prace wykopaliskowe w Żarach, Kozuchowie i Żaganii. W tym ostatnim mieście prowadzone są największe (obszarowo) badania miejskie, jakie podjęto w województwie zielonogórskim. Objęły one obszar zlokalizowany w centrum Starego Miasta, przeznaczony pod zabudowę. Prowadzone były przy współpracy S. Kowalskiego z Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze (konsultacje architektoniczne). W wyniku dotychczasowych prac odkryto — co jest rzadko spotykane — niemal całko-

Ryc. 4. Żagań, stan. 29. Fragment lica muru łęgowego gotyckiej piwnicy. Rys. S. Kałagate

Ryc. 5. Żagań, stan. 29. Północna i południowa ściana piwnicy gotyckiej
Rys. S. Kałagate

wicie zachowane piwnice gotyckie i nowożytnie (ryc. 4 i 5). Odślonięto także i wyeksplorowano liczne warstwy pożarowe; niektóre z nich powiązano z pożarami odnotowanymi w kronikach miejskich w latach 1369, 1472, 1486 (S. Kałagate, M. Magda-Nawrocka 1996).

Jedynym badaniem w ramach inwestycji budowlanych stanowiskiem zlokalizowanym poza ośrodkami miejskimi była osada produkcyjna pod Przewozem, stan. 11. W wyniku badań odsłonięto pozostałości dwóch (?) pieców służących do wytopu żelaza oraz towarzyszące im hałdy żużla. Jest to pierwsze tego typu stanowisko rozpoznane archeologicznie w województwie zielonogórskim. Rezultaty tych badań są w trakcie opracowań.

Obok ratowniczych badań inwestycyjnych prowadzone były badania wykopaliskowe będące odzwierciedleniem zainteresowań i planów badawczych kierujących nimi archeologów, finansowane przez MAŚN bądź z funduszy Generalnego Konserwatora ds. Zabytków Archeologicznych.

Na szczególną uwagę zasługuje program badawczy realizowany przez J. Lewczuka. Celem jego była inwentaryzacja i wstępne rozpoznanie archeologiczne nowożytnych warownych obiektów wojskowych. Do tej pory rozpoznano trzy tego typu obiekty: obozy wojskowe w Stanach gm. Nowa Sól, stan. 15 i w Sarbii gm. Krosno Odrzańskie, stan. 17 oraz umocnienie ziemne typu „korona” zlokalizowane w pobliżu nie istniejącej już wsi Szydłów gm. Cybinka, stan. 2. Wszystkie pochodzą z XVII-XVIII w., a według J. Lewczuka obiekty ze Stanów i Szydłowa możemy wiązać z wojną trzydziestoletnią. Rezultaty badań przeprowadzonych na wymienionych obiektach zostały opublikowane w formie krótkich sprawozdań (J. Lewczuk 1992; 1993; 1993a). Należy je traktować jako zapowiedź większej pracy, monografii nowożytnych obiektów warownych z terenu województwa zielonogórskiego.

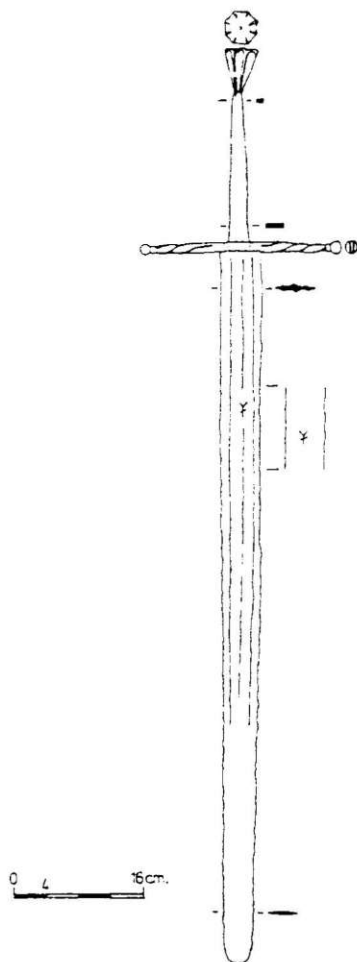
W 1990 r. pracownicy naukowi MAŚN E. Dąbrowski i J. Lewczuk na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zaczęli prace badawcze na terenie lapidarium w Kożuchowie, stan. 55. Celem ich było zlokalizowanie średniowiecznej kaplicy, znanej ze źródeł pisanych. W poszukiwaniach skoncentrowano się na terenie leżącym wokół ruiny nowożytnej kaplicy, gdzie według przekazów miał stać poszukiwany obiekt. Niestety, nie natrafiono na jego pozostałości, odsłonięto jedynie i wyeksplorowano silnie zakłócone nowożytnymi wkopami grobowymi nawarstwienia osadnicze powstałe między 2 połową XIV a połową XVIII w., kiedy na tym miejscu założono cmentarz ewangelicki. Rezultaty tych bardzo interesujących badań, jak i szczegółowa analiza pozyskanego materiału nie zostały jeszcze opracowane. Krótką o nich wzmiankę zamieszczono w *Informatorze archeologicznym*.

Z ważniejszych prac wykopaliskowych przeprowadzonych przez pracowników MAŚN na obiektach późnośredniowiecznych i nowożytnych należy wymienić badania grodu późnośredniowiecznego w Nowogrodzie Bobrzańskim, stan. 1 i wieży rycerskiej w Sękowicach, gm. Gubin, stan. 11. Rezultaty ich są jeszcze w toku opracowań.

Omawiany okres zamykają badania w zespole pocysterskim w Gości-kowie-Paradyżu. Prowadziła je na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Zielonej Górze, w ramach programu resortowego „Polska 2000”,

Pracownia Dokumentacji Archeologiczno-Konserwatorskiej z Łodzi. Trzeba wspomnieć, że jest to pierwsze tego typu stanowisko przebadane w naszym województwie. Odkryto między innymi liczne pochówki szkieletowe pochodzące z cmentarza przyklasztornego i fundament północno-zachodniego narożnika północnego transeptu (A. Andrzejewski, J. Pietrzak, P. Wawrzyniak 1996, s. 36-39).

W całym okresie powojennym dokonano kilku ważnych — zdaniem piszącego te słowa — odkryć przypadkowych. Jednym z bardziej interesujących było odkrycie dokonane w Kosierzu, gm. Krosno Odrzańskie. W trakcie prac melioracyjnych wydobyto kilkanaście przedmiotów, w tym miecz żelazny (ryc. 6). Sądząc z kontekstu, w jakim został znaleziony, pochodzi ze

Ryc. 6. Kosierz, gm. Krosno Odrzańskie. Miecz żelazny. Rys. S. Kałagate

zbiorów stojącego nieopodal pałacu, ukrytych pod koniec II wojny światowej. Miecz ten został wydatowany na XIV/XV lub początek XV w. (A. Kołodziejski 1975a, s. 324).

Podobnie ciekawego odkrycia dokonano w Kożuchowie w trakcie remontu jednego z budynków. Pogłębiając piwnice (?) robotnicy natrafili na duże gliniane naczynie — najprawdopodobniej zasobowe. Wstępnie zostało ono określone na XV w.; datowanie to, zdaniem autora artykułu, jest wielce problematyczne, tym bardziej że nie do końca jest jasny kontekst znaleziska.

Poza wyżej wymienionymi odkryciami na uwagę zasługują: zespół przedmiotów (fragmenty naczyń glinianych i liczne przedmioty żelazne) znalezionych w Radzynie, gm. Sława, stan. 10, pochodzących prawdopodobnie ze zniszczonego gródka stożkowatego (S. Kałagate 1995), oraz zbiór XVII-XVIII-wiecznych naczyń glinianych wydobytych w trakcie remontu barokowego dworu w Ochli, gm. Zielona Góra (S. Kałagate 1996).

Po 1945 r. odkryto dziesięć skarbów monet późnośredniowiecznych i nowożytnych, w tym największy z dotychczas znalezionych, pochodzący z Sulechowa-Kruszyny (A. Mikołajczyk b. d.). Naczynia, w których były zdeponowane skarby z Goraja, Bytomia Odrzańskiego i Sulechowa-Kruszyny, zostały omówione w cytowanej już pracy A. Mikołajczyka (1977, s. 109, 125-126, 140). Monety pochodzące z Krosna Odrzańskiego, Gubina i Żar zostały opracowane przez T. Szczurka (1986, s. 1-7, 11). Skarb pochodzący z Bytomia Odrzańskiego, zawierający 1327 monet, został omówiony przez A. Fudaleja (1962). Jedyne dwa skarby znalezione w latach dziewięćdziesiątych (skarb z Lubska i znaleziony w trakcie budowy drogi Olszyna-Zasieki) uległy rozproszeniu. Zawartością obu podzielili się znajdujący je robotnicy. Szczególnie ten ostatni był cenny — według relacji ustnych zawierał kilkanaście złotych monet o nie ustalonej chronologii.

Jak wynika z powyższej prezentacji, stan badań nad późnym średniowieczem i czasami nowożytnymi nie jest zadowalający. W sumie rozpoznano archeologicznie — w różnym stopniu — blisko pięćdziesiąt stanowisk. Odkryto 47 skarbów monet i zarejestrowano kilkanaście mniej lub bardziej interesujących odkryć przypadkowych. Pomijając kwestie metodyki prowadzonych prac, która często wiele pozostawia do życzenia, podstawowym zarzutem, jaki trzeba postawić prowadzącym badania, jest brak rzetelnego opracowania i opublikowania wyników. Szczególnie dotyczy to badań przeprowadzonych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Publikacje, które się wtedy ukazały, są bardzo powierzchowne. Poza odnotowaniem samego faktu przeprowadzenia badań, wstępnym określeniem chronologii i krótkim przedstawieniem rezultatów wykopalisk, niczego nie wnoszą. Pierwotnie miały być zapewne zapowiedzią większych opracowań, zostały niestety podstawowym źródłem badawczym dostępnym ogółowi archeologów.

Podobny zarzut można postawić badaczom (zarówno zielonogórskim, jak i spoza ośrodka) prowadzącym prace wykopaliskowe w latach późniejszych. Często jedynym ich śladem jest wzmianka zamieszczona w *Informatorze archeologicznym*. Tylko nieliczne przebadane stanowiska doczekały się szerszych opracowań. Do nich zaliczyć należy badania w Gubinie, Żarach, Przewoźniku. Opracowano i opublikowano także niektóre kategorie zabytków, pochodzących również i z innych badań. Tu na pierwszym miejscu wymienić należy opracowania ceramiki z badań wież rycerskich w Witkowie i Letnicy oraz ze znalezisk przypadkowych w Ochli i Radzynie. Inne pozyskane w trakcie badań przedmioty zostały ujęte w pracach monograficznych omawiających poszczególne kategorie zabytków. Obok wspomnianych wcześniej kafli witkowskich, zamieszczonych w pracy K. Dymek, należy wymienić strzemiona z Trzciana i Radzyna, wymienione w pracy W. Świątosławskiego, poświęconej średniowiecznym strzemionom z ziem polskich (1990, s. 51-52, 125).

Stan dokumentacji z prowadzonych badań jest w zasadzie zadowalający. Odpowiada wymogom i zasadom terenowej dokumentacji badanych stanowisk archeologicznych obowiązujących w okresie prowadzenia prac. Brak jest w archiwach MASN dokumentacji polowej (lub jest ona mocno zdekompletowana) pochodzącej z badań E. Dąbrowskiego w Osiecznicy i Witkowie oraz z badań przeprowadzonych w latach siedemdziesiątych oraz osiemdziesiątych przez Pracownię Archeologiczną PP PKZ O/Poznań (badania w Gubinie, Żarach). W tym ostatnim przypadku dokumentacja zostanie przekazana muzum po opracowaniu wyników badań.

Zwraca uwagę brak różnorodnych analiz uzupełniających wyniki badań. Analizie dendrochronologicznej poddano próbki tylko z jednego stanowiska (Kozuchów, stan. 5, wykop V). Z czterech przebadanych cmentarzysk szkieletowych tylko jedno (w Gościkowie-Paradyżu) posiada analizę antropologiczną pozyskanego materiału kostnego. Analiza ta zawarta jest w sprawozdaniu znajdującym się w archiwum PSOZ w Zielonej Górze (A. Wrzeńska 1996, s. 40-58). Żadne z przebadanych stanowisk nie posiada analiz osteologicznych wydobytego zwierzęcego materiału kostnego. Podobnie jest z analizami paleobotanicznymi i palinologicznymi. Nie poddano także szczegółowym analizom fizykochemicznym wybranych zespołów ceramicznych, szkła czy żelaza.

Z przytoczonych błędów i niedociągnięć jasno wynika, że u progu XXI w. archeologia zielonogórska stoi z wielkim багаżem zaniedbań, najbliższy zatem okres trzeba będzie poświęcić na nadrabianie zaległości. Do materiałów pochodzących z tych stanowisk, gdzie stan dokumentacji polowej jest zadowalający, trzeba będzie na nowo powrócić i je opracować. Gorzej sytuacja wygląda z badaniami, z których dokumentacja zaginęła lub jest zdekompletowana. Tu należałoby wybrać stanowiska szczególnie interesujące i przeprowadzić na nich ponowne prace wykopaliskowe. I najważniejsze — nie

popęlnić błędów poprzedników, zostawiając nie opracowane i nie opublikowane wyniki badań.

LITERATURA

ANDRZEJEWSKI A., PIETRZAK J., WAWRZYNIAK P.

(1996) *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych w zespole pocysterskim w Gościkowie-Paradyżu przeprowadzonych w 1996 roku*, Łódź (sprawozdanie - archiwum Państwowego Służby Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).

BILLERT A., MAKIEWICZ T.

(1975) *Badania początków osadnictwa miejskiego w Gubinie, woj. Zielona Góra, w 1970 roku*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*” t. 25, s. 140-159.

DĄBROWSKI E.

(1959) *Z problematyki badań archeologicznych na Ziemi Międzyrzeckiej*, „*Rocznik Lubuski*” t. 1, s. 40-77.

(1969) *Sprawozdanie z działalności działu archeologicznego Muzeum Okręgowego za lata 1965-1967*, „*Silesia Antiqua*” t. 11, s. 298-307.

(1971) *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w Osiecznicy i Białogórze*, „*Zielonogórskie Zeszyty Muzealne*” t. 2, s. 39-82.

DYMEK K.

(1995) *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław.

FRIEDENSBURG F.

(1927) *Neue schlesische Münzfunde*, „*Altschlesien*” t. 2, s. 48-55.

FUDALEJ A.

(1962) *Skarb w Bytomiu Odrzańskim, woj. zielonogórskie*, Nowa Sól (maszynopis).

GÜNDEL C.

(1940) *Münzfunde als Zeugen schlesischer Kriegsgeschichte*, „*Altschlesien*” t. 9, s. 124-146.

HENSEL W., HILCZER-KURNATOWSKA Z.

(1972) *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4, Wrocław.

(1987) *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 6, Wrocław.

HENSEL W., HILCZER-KURNATOWSKA Z., ŁOSIŃSKA A.

(1995) *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7, Poznań-Toruń.

KAŁAGATE S.

(1994) *Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stan. 6*, [w:] *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów, s. 161-184.

(1995) *Średniowieczny materiał zabytkowy z przypadkowego odkrycia na stacji meteorologicznej w Radzynie, gm. Sława, woj. zielonogórskie, stan. 10 (AZP 63-19/74)*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*” t. 3, s. 229-237.

(1996) *Nowożytny materiał ceramiczny pochodzący z przypadkowego odkrycia w Ochli, gm. Zielona Góra, woj. Zielona Góra*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*” t. 4, s. 205-217.

KAŁAGATE S., MAGDA-NAWROCKA M.

(1996) *Sprawozdanie z wykopalisk w Żaganie, stan. 29*, Zielona Góra (maszynopis - archiwum MAŚN).

KOŁODZIEJSKI A.

(1962) *Wstępne wyniki badania archeologicznego grodziska w Rybojadach, pow. Międzyrzecz*, „*Rocznik Lubuski*” t. 3, s. 299-300.

(1965) *Rozwój archeologii na terenie woj. zielonogórskiego w dwudziestoleciu Polski Ludowej*, Zielona Góra.

- (1966) *Sprawozdanie z działalności zielonogórskiego ośrodka archeologicznego za lata 1958-64*, „Silesia Antiqua” t. 8, s. 218-229.
- (1967) *Trzciel pow. Międzyrzecz w świetle wykopaliisk*, Zielona Góra.
- (1967a) *Wczesnośredniowieczne umocnienia obronne w Rybojadach, pow. Międzyrzecz*, Zielona Góra.
- (1969) *Sprawozdanie z działalności z zakresu ochrony zabytków archeologicznych w latach 1960-1966*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne” t. 1, s. 171-190.
- (1975) *Sprawozdanie z działalności wojewódzkiego konserwatora do spraw zabytków archeologicznych na woj. zielonogórskie za lata 1972-1973*, „Silesia Antiqua” t. 17, s. 309-317.
- (1975a) *Kosierz, pow. Krosno Odrzańskie — odkrycia i badania*, „Silesia Antiqua” t. 17, s. 324.
- KRAUSE E.
- (1987) *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych przez Pracownię Archeologiczną PP PKZ O/Poznań w Żarach w sezonie wykopaliskowym 1987* (maszynopis - archiwum MAŚN).
- LANGENHEIM K.
- (1936) *Ein Kurzschrift des Mittelalters aus Schlawa Kr. Glogau*, „Altschlesische Blätter” R. 11, s. 194-195.
- LEWCZUK J.
- (1992) *Wojskowy obóz warowny w Stanach, gm. Nowa Sól, woj. zielonogórskie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 33, s. 231-233.
- (1993) *Wojskowy obóz warowny w Sarbii, gm. Krosno Odrzańskie, woj. zielonogórskie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 34, s. 515-516.
- (1993a) *Nowożytny, połowy obiekt fortyfikacyjny w Szydłowie, gm. Cybinka, woj. zielonogórskie, stan. 2 (AZP 59-07/29)*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 2, s. 233-237.
- (1994) *Ceramika z grodziska stożkowatego w Letnicy, gm. Świdnica, woj. zielonogórskie, stan. 12 (AZP 63-12/58)*, [w:] *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, Rzeszów, s. 149-159.
- (1995) *Monety z Zielonej Góry*, „Wiadomości Numizmatyczne” R. 39, z. 3-4, s. 160-161.
- (1996) *Rozpoznanie archeologiczne Zielonej Góry*, „Studia Zielonogórskie” t. 2, s. 13-20.
- MAGDA-NAWROCKA M.
- (1995) *Mur obronny i fosa w Przewozie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 36, s. 207-215.
- MIKOŁAJCZYK A.
- (1977) *Naczynia datowane skarbami monet XIV-XVII wiek na ziemiach polskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- (b. d.) *Kruszyna — skład zespołu monetarnego* (maszynopis - archiwum MAŚN).
- NOWIŃSKI J. T.
- (1995) *Interwencyjne badania wykopaliskowe w obrębie fosy miejskiej w Żarach na Placu Łużyckim, stan. 50 (AZP 68-10/31)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” t. 36, s. 197-205.
- SACHS R.
- (1983) *Badania archeologiczno-architektoniczne Wieży Rycerskiej w Witkowie oraz badania sondażowe w Kijach*, Wrocław (sprawozdanie - archiwum MAŚN).
- (1987) *Badania wieży rycerskiej w Witkowie*, Wrocław (sprawozdanie - archiwum MAŚN).
- SZCZUREK T.
- (1985) *Monety odkryte podczas badań wykopaliskowych na terenie stancy rycerskiej w Witkowie, woj. zielonogórskie*, „Wiadomości Numizmatyczne” R. 29, z. 3-4, s. 202-212.

- (1986) *Znaleziska monet w woj. zielonogórskim, Gorzów Wielkopolski* (sprawozdanie - archiwum MASN).
 ŚWIĘTOSŁAWSKI W.
- (1990) *Strzemiona średniowieczne z ziem polskich*, Łódź.
 WAWRZYŃIAK P.
- (1987) *Sprawozdanie z badań archeologicznych wykonanych w Krośnie Odrzańskim, na terenie zamku przez Pracownię Archeologiczną PP PKZ O/Poznań w 1968 r. - Prace inwentaryzacyjne, odwierty*, Poznań (maszynopis - archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Zielonej Górze).
 WRZESIŃSKA A.
- (1996) *Materiał szkieletowy z cmentarzyska Paradyż-Gościkowo, woj. zielonogórskie, dawne opactwo cystersów*, [w:] *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych w zespole pocysterskim w Gościkowie-Paradyżu przeprowadzonych w 1996 roku*, Łódź, s. 40-58.

Sławomir Kałagate

FORSCHUNGEN ZUM SPÄTMITTELALTER UND ZUR NEUZEIT IN DER WOJEWODSCHAFT GRÜNBERG

Zusammenfassung

Bei der Präsentierung der Errungenschaften der Grünberger Archäologie darf die Zeit vor 1945 nicht verschwiegen werden, die mit der Tätigkeit der deutschen Forscher verbunden war. Die spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Stellen wurden damals nur gelegentlich geforscht. Relativ viele Entdeckungen wurden ganz zufällig gemacht. Besonders gilt es Schatzfunde. Bis 1945 wurden insgesamt 37 solche Schatzfunde entdeckt. Über die damals geführten Ausgrabungsarbeiten kann man nicht viel sagen. Von derartigen Unternehmungen sind die Forschungen innerhalb der Altstadt in Schwiebus (Świebodzin) und die Forschungen der Wehrsiedlung und des Ritterturms in Polenzig (Połęczko) und des Burgwalls in Töpferstedt (Czaple) zu nennen.

Dieser Zeitabschnitt fand unter Archäologen in den Nachkriegsjahren längere Zeit kein besonderes Interesse. Anfangs (in den 50er und 60er Jahren) waren die Forschungen auf die frühmittelalterlichen Objekte orientiert. Das besondere Interesse der Forscher galt vor allem die Burgsiedlungen. An vielen derartigen Stellen wurden auch die Spuren der spätmittelalterlichen bzw. neuzeitlichen Siedlungen z.B. in Meseritz (Międzyrzecz), Kay (Kije), Gleissen (Glisno), Rybojadel (Rybojady) oder in Betsche (Pszczew) festgestellt. In dem besprochenen Zeitabschnitt führte man nur die Forschungen an zwei spätmittelalterlichen Stellen (den Burgen in Lagow-Lagów und Tirschtiegel-Trzciel) durch.

Für den nächsten Zeitabschnitt (70er und 80er Jahre) ist charakteristisch, daß von den Grünberger Archäologen ganz wenige spätmittelalterliche und neuzeitliche Stellen geforscht wurden. Dazu kann man die Siedlung in Günterberg (Osiecznica) und Rittertürme in Wittgendorf (Witków) und Lätnitz (Letnica) zählen. In dieser Zeit unternahmen die Forscher aus Posen die Ausgrabungsarbeiten (Altstadt in Guben - Gubin, das Schloß und das Palais in Sorau - Żary sowie das Schloß in Crossen a.d.Oder - Krosno Odrzańskie).

Der letzte Zeitabschnitt (die Jahre 1989-1966) kennzeichnet sich durch eine größere Zahl der geforschten spätmittelalterlichen und neuzeitlichen archäologischen Stellen. Dies hing mit der Wandlung in Polen nach 1989 zusammen, denn sie war sehr günstig für die Bauinvestitionen und diese wurden oft auf dem Gelände der archäologischen Stellen geführt. Eben damals wurden

u.a. Fragmente der Wehrsysteme solcher Städte wie Sorau (Żary), Priebus (Przewóz) und Grünberg geforscht (Abb.1-2).

Es wurden auch die Forschungsarbeiten an den neuzeitlichen Begräbnisstätten in Freystadt (Kozuchów) und Sagan (Żagań) unternommen (Abb.3-4).

Neben den Rettungs-Interventionsforschungen wurden auch die Ausgrabungsarbeiten geführt, die im Rahmen der Forschungsprogramme realisiert wurden. Ein Beispiel dafür können die Forschungsarbeiten sein, die zum Ziel hatten, ein Bestandsverzeichnis von den neuzeitlichen Militärobjecten anzufertigen und sie archäologisch vorzuerkennen. In der ganzen Nachkriegszeit hat man zufällig sehr wichtige Entdeckungen gemacht z.B. Eisenschwert von Kossar (Kosierz) (Abb. 6) sowie auch 10 Schatzfunde mit Münzen.

Zusammenfassend kann man feststellen, daß der Forschungsstand zum Spätmittelalter und zur Neuzeit nicht befriedigend ist. Was den Forschern vorgeworfen wird, ist das Fehlen einer ausführlichen Bearbeitung und einer Veröffentlichung ihrer Ergebnisse. Es fehlen auch verschiedenartige Analysen, welche die archäologischen Ergebnisse ergänzen könnten.